

Önazonosság és méltóság – egy régi levélváltás mai tanulságai

TIBORI Szabó Zoltán PhD

College of Political, Administrative and Communication Sciences of the Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca
tibori@fspac.ro

Abstract: Identity and Dignity – New Lessons From an Old Exchange of Letters

By the second half of the 1970s Ernő Gáll began to elaborate and communicate his philosophical thoughts around the concept of “dignity of peculiarity”, ideas that were subjected to fierce criticism by Éva Cs. Gyimesi. The dispute of the two Transylvanian thinkers of Kolozsvár took place in four letters sent to each other. It is not easy at all to decide who was right in this dispute scouring the boundaries of minority existence. But it is even harder to deduct nowadays the lessons offered by the debate in circumstances where the age of Habermas’s bourgeois publicity seems to be finally ended and when the atomized mass society predicted by John Lukacs and its communication features are irreversibly consolidated. The present study is intended to provide some points of reference for this complex, multi-faceted approach.

Keywords: communication, dignity, freedom, mass society, otherness, publicity.

Gáll Ernő nem csupán az erdélyi és a magyarországi baloldali értelmiség kiemelkedő alakja volt, hanem egyben az anyanemzeteiktől elszakadt népcsoportok helyzetének, az ún. nemzetiségi létnek az egyik tudatos kutatója és bátor gondolkodója is. E kérdéskör melletti elkötelezettsége, az a munkássága, amelyet az önismeret, a nemzetiség, a felelősség és a méltóság fogalmak mentén kifejtett, több forrásból építkezett. (Gáll, 1975; Gáll, 1978a; Gáll, 1978b; Gáll, 1979; Gáll, 1981; Gáll, 1983; Gáll, 1986; Gáll, 1987; Gáll, 1994; Gáll, 1999) Meglátásait e tekintetben hangsúlyosan befolyásolta a baloldalisága és ebből következően a szocializmusba vetett örökké megújuló reménysége, de árnyalták azokat a csalódásai, és következtetéseit magyar zsidó asszimilánsi és holokauszt túlélői minősége is kétségtelenül befolyásolta.

Amire 1965-ben a Román Kommunista Párt élén Gheorghe Gheorghiu-Dej elsőtitkár helyét Nicolae Ceauşescu főtitkár vette át, Gáll Ernő kolozsvári szociológus és filozófus már jó ideje leszámolt korábbi dogmatikus baloldaliságával. A két évvel későbbi nyugat-németországi egyetemi tanulmányútja alkalmával pedig megértette, hogy Európa nyugati felében a munkásság olyan, a szocialista táborban elképzelhetetlen életszínvonalon, olyan viszonylagos jólétben él, amelynek körülményei közepette nem adták a feltételek ahhoz, hogy szocialista forradalmat győzelemre vihessen, de akár csak kirobbantson is. (Tibori Szabó, 2015a; Tibori Szabó, 2015b; Tibori Szabó 2015c) A hetvenes évek elejére azt is felismerte, hogy Romániában és a kommunista láger többi államában a nemzeti kisebbségek kérdését sem a két világháború közötti jobboldali rendszerek, sem pedig a

második világháborút követően hatalomra jutott baloldali, szocialista rezsimnek nem voltak képesek megoldani (Tibori Szabó, 2012a; Tibori Szabó, 2012b).

Ebben az időszakban kezdett párbeszédet azzal a két világháború közötti időszakban aktív polgári elittel, amelynek képviselői – Mikó Imre, László Dezső, Teleki Ernő, Venczel József, Debreczeni László, Juhász István és mások – akkorra a kommunista börtönök és munkatáborok világából már hazatértek. Avégett kereste meg őket, hogy kisebbségpolitikai és nemzetiségi elképzeléseiket megismerje és megértse, és azokból a használhatónak vélt elemeket átvehesse. Abban reménykedett ugyanis, hogy a kétféle tapasztalat ötvözéséből sikerül végül megtalálnia a zsákutcába jutott nemzetiségi kérdéskör megnyugtató megoldását.

A polgári oldal képviselőivel folytatott részletes eszmecsere azonban hamarosan megértették vele, hogy a nemzeti kisebbségek problémáit az akkoriban éppen egyre nacionalistábbá váló, de magát következetesen kommunistának valló nemzetállam körülményei között megoldani nem lehet. Hosszas és cseppet sem könnyű önreflexió-folyamat, a nemzeti-nemzetiségi kérdéskörben folytatott kiterjedt vizsgálatok és publikációk nyomán jutott el a hetvenes évek első felében annak felismeréséhez, hogy mivel a rendszer a nemzetiségi létet ellehetlenítette, és mivel a romániai magyarság ellen hozott intézkedések a közösségre nézve végzetes csapásokat jelenthetnek, a nemzetiségi jogok kérdésére nemzetközi, európai szintű megoldásokat kell találni, mert hazai megoldásokra fájdalmasan kevés remény maradt.

Gáll Ernő akkoriban nem sejtette, hogy őt, az illegalitásbeli kommunistát, a volt buchenwaldi deportáltat, a kolozsvári egyetem filozófiaprofesszorát és a leghaladóbb erdélyi magyar nyelvű marxista folyóirat, a Korunk főszerkesztőjét az általa is támogatott rendszer mind az egyetemen és a szerkesztőségben, mind pedig az utcán és az otthonában teljes körűen megfigyeli, követi és lehallgatja.

Ebben az időszakban kristályosodtak ki benne a „sajátosság méltósága” fogalom köré épített másságközpontú filozófiai gondolatai, amelyeket aztán elkezdett kidolgozni és közzéadni. Az általa alkotott „sajátosság méltósága” fogalmat használta, amelyet a rendszer legéberebb cenzorai sem értettek meg talán, és amely fogalom valójában az általánostól eltérő jellegű másság, a többségtől eltérő jellegű kisebbség méltóságának eszméjét, illetve e méltóság biztosításának politikai és jogi feltételeit feszegető gondolatait takarta.

Amikor az 1980-as évek elején a „sajátosság méltóságának” a kérdéskörét vizsgáló filozófiai reflexióit kötetbe foglalva Budapesten megjelentette, a meglátásait Cs. Gyimesi Éva, a szintén kolozsvári irodalomkritikus meglehetősen heves kritika alá vetette.

Elképzeléseiket a nemzetiségi sorskérdések két kolozsvári gondolkodója négy egymáshoz intézett levélben ütköztette. 1984. január 31-én Gállhoz intézett levelében Cs. Gyimesi Éva azt szorgalmazta, hogy a nemzetiségi diskurzusban „a sajátosságok belső, önismereti szinten történő tudatosítása” helyett elsősorban azt kell hangsúlyozni, „hogymi mások vagyunk, hogy igényt tartunk másságunk tiszteletére a többség részéről”. Úgy vélte, hogy az adott körülmények között összefüggő kisebbségi ideológia kidolgozására nincs kilátás, arra ugyanis kizárólag „a helyzetünk jogi kereteinek megváltozásával”

nyílna lehetőség. Elismerte ugyanakkor, hogy ki lehetne ugyan dolgozni egy ilyen stratégiát, de ez értelmetlen vállalkozás volna, „ha úgysem lenne hozzá nyilvánosság”.

„Az ideológiáknak nyilvánosságra van szüksége, s amint látjuk, az eddigi »nyilvánossági minimumunk« is veszélyben forog. [...] Inkább politikai jogvédelemre lenne most szükség, s nem ideológiára, mert ez a totalitarizmus minden őszinte szövegünket is »lojalizálja«, hiszen papíron még, hivatalosan elismeri a »nemzetiség« létét, csakhogy egészen mást ért ezen, mint mi. Szerintem nem szabad a hatalmi szóhasználat csapdájába csúszni”

– írta Cs. Gyimesi Éva. Kifejtette egyben azt is, hogy avégett, hogy a szövegek ne legyenek kisajátíthatók, „szikár és tudományos definíciókkal” kellene az önazonosság és a méltóság fogalmáról írniuk. „Mert csak papíron van méltóságunk” – vonta le a keserű következményt.

Cs. Gyimesi azzal vádolta Gállt, hogy olyan körülmények között beszél a másság, a sajátosság méltóságáról, amikor a méltóságot a hatalom nem biztosítja. Ezzel pedig félrevezeti a közösséget, amelynek tagjai csak azt látják, hogy „valaki ki merete mondani, hogy van sajátosságunk”, holott „a méltóságunk sem egyetemes emberi, sem kisebbségi jogokkal nincsen szavatolva. S addig kétségbeesett önáltatás a méltóságról beszélni. Illetve, a hatalom szemzögéből tulajdonképpen a legteljesebben »lefekvő« lojalítás. Ezért hagyja leírni!!!”

Az irodalomtörténész azt vetette végeredményben Gáll Ernő szemére, hogy írásával nemhogy nem szolgálja a zsákutcából kiutat jelentő új kisebbségi ideológia és stratégia kidolgozását, hanem végeredményben a hatalomnak tesz engedményt, már csak azzal a pusztá ténnyel is, hogy méltóságról beszél, amikor az távolról sincs biztosítva és szavatolva (Gáll, 2009, 452-453).

Gáll Ernő három hónappal később, március 31-én válaszolt a kritikus levélre. Ekkor már tudta, hogy minden lépését figyelik, ezért is írta le, hogy „most nem tudok (nem is akarok) minden tételekre érdemben reflektálni. Ehhez több szempontból sincsenek meg a szükséges feltételek, az episztolákkal járó egyéb buktatókról nem is szólván”. De ezzel nem bújta ki a vita elől. Válaszában rámutatott arra, hogy „a fejlemények [...] hatálytalanították a legtöbb eddig kidolgozott ideológiát. Szükség volna tehát egy újra, az adott helyzetet adekvát módon kifejező, illetve a fiaskó meghaladását ösztönző eszmerendszerre. Egyetértek Veled abban, hogy hic et nunc ez nem látszik kidolgozhatónak. A zsákutca valóban nem alkalmas jövő tendenciák feldolgozására, a képtelenség világát nehezen lehet racionalizálni”. Úgy vélte azonban, hogy az adott körülmények között „lehetőség van a múlt tapasztalatainak kérlelhetetlen kritikai számbavételére”, ami pedig „már alap egy új ideológiai építkezéshez”. „Te mintha elmentéznéd a múltbeli értékek átmentését a jövőbeni értéklehetőségek biztosításával, de nyilván Te is tudod, hogy a kettő elválaszthatatlan egymástól. Bizonyos múltbeli értékeink most folyó tabuizálása éppen a jövőt fenyegeti, annak az azonosságtudatnak a felszámolását készíti elő, amely a holnapok *conditio sine qua non*ja” – folytatta Gáll Ernő.

Majd elismerte, hogy nyilvánosság nélkül nincs ideológia, de úgy vélte, hogy „a kidolgozásra irányuló kísérletekről nem szabad az azonnali hatékonyságra való hivatko-

zással maradéktalanul lemondani”. Kifejtette, hogy a történelem folyamán a legtöbb eszmei újítás néhány kezdeményezőtől indult el, és azok vonzereje hosszú időn át csak egy szűk körön belül érvényesült. „Ne feledkezzünk meg a kommunikáció nem intézményesített formáiról, a «második közvélemény» kialakításáról sem” – ajánlotta.

Cs. Gyimesi Éva egyik lehetséges megoldásnak az egész gondolkodásról történő lemondást és a „magán-megváltást” ajánlotta, Gáll azonban ezt elutasította: „Egyébként nem vetem el a «magán-megváltás» gondolatát sem, hisz előbb-utóbb nekem sem marad más. De kérdem, mit nyújt ez az üdvtan a milliós tömegeknek? Hogyan válthatják meg magukat külön-külön és együtt azok, akiknek egész élete, annak minden, de minden mozzanata a hivatalos struktúrák keretei között alakul?”

Aztán ráért a lényegre:

„Itt van az a kérdéskör, amelyet a »sajátosság-komplexum« gyűjtőfogalommal jelölök. Előljáróban le szeretném szögezni, hogy megközelítése két úton-módon képzelhető el. Az első a szigorúan tudományos analízisé, ez hivatott megállapítani, hogy milyen helyzetben van és merre tart egy népcsoport. Az elemzésnek szenttelenül számításba kell vennie az adott struktúra jellegét és mozgását, az önazonosságot érintő összes, különböző előjelű tényezőket. A vizsgálódás csak akkor vezethet eredményre, ha tárgyát államközi-nemzetközi összefüggésekben, az objektív és szubjektív mozzanatok erővonaláiban kutatja. A másik megközelítés valahol a kellés, a kívánt fejlődés irányába azt firtatja, hogy milyen feltételek szükségesek, és mi a teendő annak érdekében, hogy egy sajátos értékeket képviselő művelődés, illetve az az etnikum, amelynek kifejezése a jövőben is megmaradjon. Természetesen ez a kétféle megközelítés nem szakítható el egymástól” – írta Gáll.

Majd hozzátette:

„Elvi síkon, úgy látom, hogy az önismeret által tudatosított és értékékként tételezett sajátos vonások megőrzése épp úgy nélkülözhetetlen, mint az egyetemes, nemzeti kultúrához való ragaszkodás, az összekötő hagyományok ápolása. [...] A sajátosság hangsúlyozása ebben az irányban nem elválasztó tényező, csupán a valóság kifejezése. Egy több mint hat évtizedes fejlődés tolmácsolása. Ugyanakkor védelem is beolvasztó tendenciákkal szemben.”

Aztán levonta a következtetést:

„[...] nem akarom holmi önös féltéssel védelmezni a «sajátosság méltóságát» sem. Megírtam már, most csak megismétlem, hogy ezt a fogalompart nem egy tényleges állapotra ragasztott szépségflastromnak szántam, nem egy méltatlan helyzet elfedésére dolgoztam ki. Módszertanilag nem tettem mást, mint amit

annak idején (megőrizvén az arányokat) Tavasz [Tavasz Sándor] tett. Ő – mint ismeretes – az egzisztencializmus központi kategóriáját, a szorongást alkalmazta a kisebbségi létbizonytalanságban élő ember tudat- és lelkivilágának jellemzésére. Én a marxista reneszansz egyik jelentős gondolkodójának, Ernst Blochnak a sugalmazására a méltóság fogalmát próbáltam egyéni és kollektív érdekeink közé besorolni. Bloch szerint ugyanis nemcsak a gazdasági kiszákmányolást és a politikai elnyomást kell felszámolni, hanem küzdeni kell ama körülmények ellen is, amelyek az embert megalázzák, és méltóság tudatában mélyen sértik. Nos, nem csupán az egyénről lévén szó, úgy láttam, hogy a népcsoportoknak nem kizárólag az élet különböző területein szükséges egyenjogúsághoz kell ragaszkodni, de óvniuk kell a szélesebb értelemben vett identitásukat is. A sajátosság méltóságának követelménye éppen azt szeretné kifejezni, hogy tartsák tiszteletben a specifikus vonásokban jelentkező közösségi személyiséget, amely nemcsak jogalany, hanem a méltóság tudatával is fellépő közület. Sajnos, az utóbbi fejlemények azt mutatják, hogy ez az igény, s ennek következtében, ez a fogalompár idősezerűbb, mint valaha! Köszönöm, hogy – mint írod – nem ellenem, hanem értem haragszol. Engedd meg azonban annak a megjegyzését, hogy erre az elméleti vállalkozásra (minden vitatható vetületével együtt) nem a harag az adekvát érzelmi reakció.” (Gáll, 2009, 456-459)

A két további levél gyakorlatilag csupán a már ismertetett fogalmak bizonyos aspektusait tisztázták, a lényegét azonban tulajdonképpen nem érintették (Gáll, 2009, 459-461, 467-470). Amikor ezt a levélváltást vizsgáljuk, nem könnyű annak eldöntése, hogy a kisebbségi lét megannyi határát súroló eszmecsereiben kinek is volt igaza. De ennél is nehezebb talán e vita mai tanulságainak a levonása olyan körülmények között, amikor a habermasi polgári nyilvánosság korszaka már végérvényesen lezártnak, és a John Lukacs által megjósolt atomizált tömegtársadalom, annak kommunikációs sajátosságaival együtt, visszafordíthatatlanul konszolidálódottnak tekinthető.

Sok szempontból is összetett vizsgálatot kellene folytatni arról, hogy a jelen körülményei közepette mi a helyzet szűkebb pátriánkban és kontinentális viszonylatban a másság és a méltóság tiszteletben tartásával, és milyen mértékben szavatolják ezeket a mai társadalmak. Fel kell tennünk magunknak azt a kérdést is, hogy a polgári nyilvánosságot követő tömegtársadalomban milyen kilátásaink vannak egyáltalán a szóban forgó fogalmak fontosságának a tudatosítására. Hogy kevés a remény arra, hogy ezt a tömegtársadalom egyede megérti? Meglehet, de a megértetési próbákozásainkat semmilyen körülmények között nem szabadna feladnunk. Gáll Ernő és Cs. Gyimesi Éva több mint harminc évvel ezelőtti levélvitájának talán ez a legfőbb mai tanulsága.

Arra is fel kellene hívni a figyelmet, hogy a manapság egyre nagyobb teret nyerő populizmus körülményei között, amikor az általános műveltségi színvonal mélyrepülését látjuk, és amikor az erkölcsi korlátok is egyre jobban lebomlanak, az emberi élet is

könnyen veszélybe sodródhat. Erre egyébként már Kertész Imre is figyelmeztetett bennünket. Mintha – kései reflexióként – éppen a vitapartnereknek írta volna:

„A modern tömegtársadalom mélyén ott rejlik Auschwitz lehetősége, mert ennek a társadalomnak az emberét nem kötik vallási értékek és erkölcsi mértékek. Minduntalan megfigyelhetjük, hogy valahányszor ez a tömegtársadalom válságba kerül, például, ha gazdasági hanyatlás fenyegeti, a javak elosztásáért való küzdelem azonnal erőszakba és gyűlöletbe torkollik. A gyűlölet mindenek előtt energia, amelyet igen könnyen lehet befogni és felhasználni.” (Reif, 1998)

KÖNYVÉSZET

- Gáll Ernő, 1975. *Tegnapi és mai önismeret: esszék, tanulmányok*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Gáll Ernő, 1978a. *Dimensiunile conviețuirii: studii despre națiune și naționalitate*. București: Editura Kriterion.
- Gáll Ernő, 1978b. *Nemzetiség, erkölcs, értelmiség*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Gáll Ernő, 1979. *Pandora visszatérése: a reményről és a méltóságról*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Gáll Ernő, 1981. *Az erkölcs dilemmái: esszék, tanulmányok*, Kolozsvár-Napoca: Dacia.
- Gáll Ernő, 1983. *A sajátosság méltósága: esszégyűjtemény*, Budapest: Magvető.
- Gáll Ernő, 1986. *Az ezredforduló kihívása*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Gáll Ernő, 1987. *Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Gáll Ernő, 1994. *A nacionalizmus színváltozásai*, Nagyvárad: Literátor Könyvkiadó.
- Gáll Ernő, 1999. *A felelősség új határai*, Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gáll Ernő, 2009. *Levelek, 1949-2000*, Kolozsvár–Budapest: Komp-Press Kiadó – Napvilág Kiadó.
- Reif, Adalbert, 1998. Az Auschwitzban rejtlő kegyelem. Adalbert Reif beszélgetése Kertész Imrével, in Kertész Imre, *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt*, Budapest: Magvető.
- Tibori Szabó Zoltán, 2012a. Mit keresett a kommunista a grófnál? (1), *Korunk*, XXIII.(7), 86-97.
- Tibori Szabó Zoltán, 2012b. Mit keresett a kommunista a grófnál? (2), *Korunk*, XXIII.(8), 81-88.
- Tibori Szabó Zoltán, 2015a. Gáll Ernő, az irredenta. Egy DAAD-ösztöndíj előzményei és következményei (1), *Látó*, XXVI.(1), 80-100.
- Tibori Szabó Zoltán, 2015b. Gáll Ernő, az irredenta. Egy DAAD-ösztöndíj előzményei és következményei (2), *Látó*, XXVI.(2), 71-99.
- Tibori Szabó Zoltán, 2015c. Gáll Ernő, az irredenta. Egy DAAD-ösztöndíj előzményei és következményei (3), *Látó*, XXVI.(3), 75-101.